

УДК 351 (477.8) «191»

Адамчук І.Г.

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Постановка проблеми: Лозунг права націй на самовизначення, висунутий президентом США В. Вільсоном у відомих «14 пунктах», принаймні позірно був покладений в основу роботи Версальської конференції (січень 1919 – січень 1920 рр.). Цей же лозунг (з «класовими» обмовками) проголосили й російські більшовики. Світові була запропонована модель міжнародно-правового устрою, яка б спиралася на принцип самовизначення народів.

Як відомо, Версальська конференція застосувала названий принцип самовизначення націй у ролі дієвого інструменту при встановленні лише деяких післявоєнних кордонів (Сілезія, Ейпен, Мальмеді тощо).

Що ж стосується Карпатської Русі (Карпатської України), то у цьому випадку Версальська конференція застосувала вказаний принцип вельми довільно і специфічно.

Ступінь наукової розробки теми. Маємо обширну історіографічну базу з питань визначення державного статусу Карпатської України в 1918 – 1945 рр. та багатотомне видання джерел (6-томник «Шляхом Жовтня») з вказаного питання. Проте здобуття незалежності Україною у 1991 р. та певне загострення штучно роздуваного т. зв. русинського питання зумовили своєрідну переоцінку цінностей чи, точніше, ревізію усталених у вітчизняній та зарубіжних історико-правових школах підходів. Зокрема, піддаються сумніву національні преференції місцевого населення, дотриманість принципу права націй на самовизначення при врегулюванні карпато-українського питання, впливи зовнішніх втручань (в т. ч. й з боку ЗУНР) у процесі визначення державно-територіального статусу регіону, фактор застосування військової сили та поліцейських репресій тощо.

Виклад основного матеріалу. Прагнучи запобігти розпадові колишнього Угорського королівства (у його кордонах в складі Австро-Угорщини) на окремі національні держави, угорський парламент 21 грудня 1918 р. прийняв закон про автономію т. зв. Руської країни в рамках Угорщини. Уже параграф 1 виголошував, що «Руській Нації, яка живе в рамках Угорщини, належить повне право на самовизначення в ділянках внутрішньої адміністрації, законодавства, публічного шкільництва й навчання, її народної культури, практикування і навчання релігії та вживання мови (...)». Параграф 2 окреслював географічні рамки цієї автономії: «З частин комітатів Марамарош, Угоча, Берег і Уг, що замешкані русинами, утворюється автономна правно-політична територія під назвою «Руська Країна». Державно-правове впорядкування територій Комітатів Земплин, Шариш, Абауй-Торна та Спіш, які замешкані русинами, залишається невизначеним аж до заключення загального мирового договору» [1, с. 225].

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Тим самим офіційний Будапешт беззаперечно визнав не угорський, а русинський (український) етнічний склад населення чотирьох комітатів і спірний (змішаний) етнічний склад – ще для трьох комітатів. Одночасно визнавалося право русинського населення на широку автономію, проте в рамках єдиної Угорської держави.

Ще 12 листопада 1918 р. про підтримку проугорської орієнтації заявив мукачівський греко-католицький єпископ Папп. Ця ж ідея – заперечення чехословацької та української орієнтації – містилася у його циркулярі 28 листопада того ж року [2, с. 52, 109–110 з посиланням на ЗОДА, ф. 151, оп. 4, спр. 2776, арк. 6, 7].

Думка церковного авторитета мала певний вплив на настрої русинського греко-католицького кліру і пастви, але далеко не визначальний. Окрім угорської орієнтації виникли ще три: прочеська, проукраїнська (спрямована на об'єднання усіх українських земель) і т. зв. «русинська» (орієнтована на злуку русинів Карпатської України, Марамаронщини та Галичини).

Важливо, що у темпоральному відношенні політична активність проукраїнськи настроєних «русинів» зміщувалася із заходу на схід, а не навпаки, як можна було б очікувати у випадку її штучної стимуляції з Радянської України. Також, якщо б йшлося про підбурювальне «втручання» галичан (улюблений сюжет польської історіографії), то перших мітингів слід було б чекати у північній частині регіону, а не у західній.

Місцеві українські організації в Карпатській Україні вперше заявили про себе вже 28 жовтня 1918 р. у Пішській окрузі (тепер територія Словаччини). 9 листопада 1918 р. в м. Любовлі на Пряшівщині пройшло велике українське віче, організоване священником Емельяном Невицьким. Тут було прийняте рішення про від'єднання від Угорщини і обрання Руської Народної Ради. Остання перенесла свою роботу до м. Пряшева, центра т. зв. Пряшівської Русі [3, с. 24].

Натомість у «середній» (центральної) частині Краю аналогічна Руська народна Рада виникла лише 8 грудня 1918 р. Вона була створена на вічі в м. Свалява. Це віче також висловилося за майбутню українську державність Карпатської України.

Східна, тобто географічно найближча до Росії (під нею на цей час розуміємо й Бессарабію) та Радянської України, карпато-українська територія приєдналася до процесу самовизначення (в ролі власне українців) найпізніше. 18 грудня 1918 р. д-р Михайло Брацайко скликав Крайові Збори на східному Закарпатті в Марамарошському Сигеті. На них було прийняте рішення про розрив з Угорщиною і утворення Марамарошської Руської Народної Ради. Тоді ж була прийнята ухвала про скликання 21 січня 1919 р. в Хусті Загального Собору усіх русинів, живучих в Угорщині, встановлено квоту – по 1 представникові від кожної тисячі населення [3, с. 24].

Важливо відмітити, що процеси пробудження національної активності закарпатських українців (під самоназвами русинів, бойків, лемків, гуцулів) від самого початку були ендогенними, тобто спиралися на місцеві сили.

Якщо говорити про зовнішнє втручання, то першими у часі були ... представники політичних кіл карпато-української діаспори в США.

Голова Народної Ради Американських Русинів д-р Григорій Жаткович (згодом перший губернатор автономної т. зв. Підкарпатської Русі у складі ЧСР) вступив у

контакт з лідером чеської еміграції Т. Масариком і досягнув попередніх домовленостей про надання широкої автономії Карпатській Русі у разі її еventуального входження до складу майбутньої Чехо-Словацької держави. 13 листопада Г. Жаткович передав Т. Масарику копію протоколу засідання Народної Ради в м. Скрентоні (США): «Угорська Русь як штат на федералістській основі – з найширшими правами, приєднується до Чехословацької демократичної республіки при умові, що до неї будуть належати всі попередні угорсько-руські комітати, а саме: Спиш, Шариш, Земплин, Абауй, Гемер, Боршад, Угоча, Берег та Марамарош» [4, с. 55].

Побіжно відмітимо, що крім Американської Народної Ради угро-русинів, очолюваних Г. Жатковичем, у середовищі еміграції діяла й москвофільська Народна обрана на чолі з журналістом М. Пачутою. Тобто претензії послідовників Г. Жатковича навіть на роль єдиного повноправного представника карпато-української еміграції (не кажучи вже про усе карпато-українське населення) виглядають принаймні сумнівними.

Не зовсім зрозуміла ситуація і з т. зв. Скрентонським конгресом. Спочатку з ініціативи Американської Народної Ради русинів на конгресі в м. Скрентоні 12 листопада 1918 р. було схвалене рішення про приєднання до Чехословаччини і лише згодом – наприкінці листопада 1919 р. проведений «плебісцит». І. Ванат називає цифру у 1102 учасники, І. Гранчак пише про «1113 респондентів (а не 1089, як у П. Стерчо, – І. А.), що давали відповідь на запитання анкети» [5, с. 61].

При цьому не зовсім зрозуміло, кого власне представляли ці люди, а також наскільки повноважним (за мірками загалом неоднорідної діаспори) може вважатися вираз їхньої волі. І. Ванат стверджує, що плебісцит було здійснено за планом Американської Народної Ради угорських русинів: кожне братство до 50 членів мало 1 голос, за всіх наступних членів одержувало ще 1 голос [4, с. 55]. Тобто реально у опиті прийняло участь щонайбільше 50 тис. емігрантів.

У будь-якому випадку думка діаспори, згідно елементарної логіки, не кажучи уже про дію норм міжнародного права, не може вважатися ані реалізацією права націй на самовизначення, ні скільки-небудь правомочним «плебісцитом». Проте саме цей «плебісцит» ліг в основу рішень Версальської конференції про включення Підкарпатської Русі до складу ЧСР.

В самому ж регіоні, чию долю так поспішно «вирішили» представники еміграції, прочеська орієнтація тривалий час не була домінуючою. З трьох Народних Рад, організованих в Підкарпатській Русі, дві – Любовнянська (Е. Невицький) та Хустська (брати Брацайки) підтримали українську орієнтацію. Ужгородська рада (голова – д-р Симеон Сабов) була фактично проугорською, оскільки висунула вельми помірковані вимоги до Будапешта: призначити руських наджупанів до руських комітатів, ввести у школах вивчення руської мови та заснувати в будапештському університеті руську кафедру.

Постімперський угорський уряд М. Каролі поспішив налагодити контакт з Ужгородською радою. Д-р Орест Сабов став ужанським, д-р Николай Кутка – бережським, д-р Ємиліян Зомбрій – мараморошським жупаном. Згодом Орест Сабов був призначений державним комісаром для угорських русинів, а ужанським жупаном став Павел Легеза.

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

В грудні 1918 р. в Будапешті відбувся т. зв. Руський крайовий з'їзд, який більшістю голосів оголосив про свою довіру до нової демократичної влади Угорщини. Проти були члени Хустської ради – брати Бращайки, П. Долинай, Гайович, Клочурак та ін. [6, с. 107].

Будапешт був готовий йти назустріч вимогам русинських проугорських кіл, зокрема в кадрових питаннях. Колабораціоністи дістали високі посади в місцевій адміністрації.

26 грудня був проголошений т. зв. X-й народний закон про Руську країну. Місцевому населенню формально надавалася автономія, крім військових справ. Чотири руські жупи дістали «руського» губернатора А. Штефана, чиєю резиденцією ставало м. Мукачево. В Будапешті створювалося Руське крайове міністерство, очолене О. Сабовим [6, с. 107].

Комітат Спіш, частково замешканий русинами-українцями, до переліку територій Руської країни включений не був.

В березні 1919 р. в підугорській Руській країні відбулися вибори до національного сейму. Скликаний у м. Мукачеві сейм висловився за автономію у складі Угорщини [6, с. 109]. Однак, тактичний успіх проугорських сил перекреслили події в самій Угорщині та їх міжнародний резонанс.

21 березня 1919 р. в Будапешті до влади прийшов радянський уряд. Нові власті Угорщини створили Русько-країнський народний комісаріат під управлінням народного комісара А. Штефана. Руська країна як «самостійна губернія», поєднана з Угорською радянською республікою, отримала «ідеальні» кордони від Попрада до Тиси. Усі міста і села, де налічувалося 50 і більше відсотків русинів, були включені до Руської країни. Став виходити офіційний тижневик «Русько-Кранска Правда» [6, с. 109].

Відомо, що угорські комуністичні революціонери у 1919 р. старанно копіювали «переможний» досвід ленінського уряду, зокрема й у тому, що стосувалося національного питання. На першому Всеугорському з'їзді рад 23 червня 1919 р. була прийнята конституція Угорської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (УСФРР), яка заборонила національну дискримінацію, проголосила рівність націй і вільне застосування рідної мови у всіх державних установах. Конституція надавала національним меншинам самостійність у внутрішніх справах, судочинстві, питаннях освіти. Вона передбачала також можливість утворення самостійних «Радянських республік, союзних з Угорською радянською республікою» [7, с. 116].

Після падіння радянської влади в Будапешті (серпень 1919 р.) нові власті країни створили міністерство народностей з Русинським відділом, який очолював д-р Николай Кутка. Після підписання Тріанонського мирного договору 1920 р. угорські власті розпустили міністерство народностей та відмінили усі закони, ухвалені режимом Каролі, включаючи й т. зв. X-й народний закон про Руську Країну.

Революційні події в Угорщині мали значний вплив на національні процеси в Карпатській Україні. Мова йде як про внутрішні, так і зовнішні чинники.

Т. зв. соціалістичні перетворення в Угорщині, здійснювані за російським більшовицьким зразком, тимчасово відвернули від Будапешта провідних adeptів русинсько-угорського співробітництва, які у своїй масі належали до заможних верств населення.

8 травня 1919 р. в приміщенні ужгородського жупного управління зібралися делегати Пряшівської, Ужгородської і Хустської Народних Рад, які з'єдналися в одній Центральній раді. Після розмови з американськими посланцями Жатковичем і Гардошем депутати Центральної ради при великому зібранні простого народу проголосили, що Підкарпатська Русь як автономна одиниця з власної волі приєднується до Чехословацької республіки на тих умовах, що в справах зовнішніх зносин, військових і фінансових управління має бути спільним, в решті справ – самостійним зі своїм урядом і своїм сеймом. Була поставлена вимога включити до краю і західні руські жупи [6, с. 109-110].

У вересні 1919 р. Прага призначила тимчасовим адміністратором Підкарпатської Русі д-ра Яна Брейху, чеха за національністю. 18 листопада того ж року Я. Брейха спільно з ген. Єноком оприлюднив т. зв. Генеральний Статут для організації та адміністрації Підкарпатської Русі. У цьому документі обіцялося встановити окремішню руську територію південніше Карпат у кордонах, визначених головними союзними державами, як автономну одиницю і надати їй найвище самоуправління і сейм, що матиме законодавчу владу у всіх мовних, освітніх, релігійних питаннях та у справах місцевої адміністрації. Урядовці обиратимуться з мешканців краю, також будуть обрані послы до парламенту ЧСР, але ці послы не матимуть прав у чехословацькому парламенті вирішувати питання, що становлять компетенцію руського Сейму [6, с. 110].

Версальський договір 1919 р. з Німеччиною (стаття 81) та Сен-Жерменський 10 вересня 1919 р. з Австрією (стаття 53) стверджували суверенітет Чехословаччини як такої, що «обіймає автономну територію українців на південь від Карпат». Договір про захист національних меншин між Чехословаччиною та основними державами Антанти від 10 вересня 1919 р. у статтях 10 – 13 визначав правове становище Карпатської України як «автономної одиниці всередині Чехословацької держави».

Як справедливо вказують Я. Малік та В. Трохимович: «заслужує на увагу факт різного визначення Карпатської України. У Сен-Жерменському договорі, підписаному 10 вересня 1919 р., відсутня назва цього державно-політичного комплексу, подано визначення: «територія русинів на південь від Карпат», хоча у Конституції Чехословацької республіки вживається назва «Підкарпатська Русь» [8, с. 133]. Така невизначеність залишала широкі можливості для подальших «упорядкувань», і, як побачимо далі, ці зміни були не на користь українців-русинів.

Також, на нашу думку, вказана невизначеність формулювань Сен-Жерменського договору перебувала у певній суперечності з «рішеннями» Скрентонського конгресу. Можна припустити, що, заявляючи про свій намір приєднатися до Чехо-Словаччини на правах автономії, діячі Народної Ради Американських русинів передусім розраховували на поширення цієї автономії на всі жупи т. зв. Угорської Русі, в той час як фактична Підкарпатська Русь у складі міжвоєнної ЧСР була за своєю територією значно меншою.

На вказану обставину звертає увагу й головний ідеолог «русинства» П. Магочій: «русини пряшовського регіону (на севернім Спишу, Шаришу і в Земплинській купі) автономії не отримали, «їх зарядили до частини словенської справи» [9, с. 34].

Окрім того, 30 червня 1920 р. уся Мараморонщина, за винятком Сигета і 14 чисто українських сіл перейшла до Румунії (ще один доказ реальної ваги рішень Скрентонського «плебісциту» на терезах Версальської конференції).

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

В світлі викладеного, мусимо визнати, що Версальська конференція використала Скрентонський «плебісцит» лише як формальний привід для передачі певної нечеської і не-словацької етнічної території до складу Чехо-Словаччини. Дійсні ж межі цієї території встановлювалися державами-переможцями без реального врахування доволі сумнівних – з огляду на норми міжнародного права – результатів Скрентонського «плебісциту». Це служить ще одним вагомим доказом нікчемності міжнародно-правової сили рішень конгресу емігрантської русинської організації.

На розвиток висловленої думки наведемо й наступне міркування. Як стверджує д-р Вол. Трембіцький (США), «Закарпаття (...) опинилося в межах ЧСР (12. 000 км з населенням 606. 568 в 1921 та 544.790 в 1938 році) (...) з вимогою бути у всьому руському етнічному просторі (...) на території восьми комітатів, величиною біля 20.400 км, біля 750.000 населення та більше 500.000 закарпатців цієї землі» [10, с. 10].

Просте механічне співставлення двох величин: площ, декларованих як державна територія русинів (окремий «штат» – І. А.) Скрентонським конгресом, і – визнаних за Сен-Жерменським договором карпато-українських територій, говорить про суто формальні впливи емігрантів на рішення Ради Послів.

Проугорській і прочеській орієнтації уже в цей час протистояли українські сили. На відміну від сумнівних – у міжнародно-правовому розумінні – ініціатив Скрентонського конгресу та «руського крайового з'їзду» у Будапешті (грудень 1918 р.) проукраїнський Хустський форум в січні 1919 р. був достатньо представницьким і його рішення можуть бути трактовані як такі, що мають певне міжнародно-правове значення – принаймні для усіх тих регіонів, які були представлені на цьому з'їзді.

21 січня 1919 р. до Хуста прибуло 420 обраних депутатів, повноваження яких були підтверджені відповідними документами. Також без відповідних повноважень сюди зійшлися близько 1 500 селян з довколишніх сіл. Від Марамороського комітату було представлено 80 населених пунктів, від Березького – 57, від Угочанського – 29, від Ужанського – 9. Всього в Хуст прибули представники від 175 населених пунктів, при тому, що їх в регіоні налічувалося понад 400. Звідси інколи робиться недобросовісний в науковому відношенні висновок, що з'їзд в Хусті «не був всезакарпатським, а переважно форумом центральної і східної частини Закарпаття» [5, с. 65].

Враховуючи той факт, що ще 12–15 січня 1919 р. чехословацькі війська окупували територію на захід від р. Уж, розгорнувши широку роботу по знешкодженню українофілів та по пропаганді рішень Скрентонського конгресу, а південна частина населеного русинами (карпато-українцями) регіону від В. Бичкова до Рахова в тому ж таки січні була окупована румунами, важко було сподіватися, що усі 400 населених пунктів Карпатської Русі зможуть вільно обрати делегатів та направити їх до Хуста. В цих умовах зустріч повноважних представників навіть 175 населених пунктів регіону була реальним максимумом, скільки-небудь суттєво перевищити який не існувало змоги.

З'їзд в Хусті розпочав свою роботу після богослужіння в греко-католицькому храмі, під час якого було посвячено жовто-блакитний прапор – символ роботи з'їзду. На правах господаря роботу відкрив голова Хустської Народної Ради М. Бращайко. Головою зборів обрали адвоката з Рахова М. Бращайка, секретарями: дяка із В. Апші М. Тиводара та жителя В. Березного В. Йхимчука [11]. Пропозицію селянина із

Нанкова І. Волощука возз'єднати Закарпаття з Великою Україною підтримали вигуками «Хай живе Україна». Після цього з тією ж вимогою виступали жителі Хуста В. Тиллак і М. Філак, делегат із Салдабоша Ю. Лукач, сільський нотар Ю. Чучка, професор Ужгородської учительської семінарії В. Желтвай та інші.

Резолюція з'їзду складалася з семи пунктів, у яких перелічувалися різні вимоги, але головне зводилося до возз'єднання Закарпаття з Україною.

Зрештою, вказаний документ – Ухвала Всенародних Зборів угорських українців – заслуговує того, щоб навести його дослівно (орфографію дотримуємо – І. А.):

Всенародні Збори угорських українців з дня 21 січня 1919 ухвалюють з'єднання комітетів: Марамарош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шаріш, Спіж і Абауйторпа з Соборною Україною, просячи, щоби нова держава при виконанні сеї злуки узгляднила окреміше положення угорських Українців.

Всенародні Збори заявляють, що український нарід Угорщини не признає «десятого закону» про «Руську Країну», даного в Будапешті в 1918 р., бо ухвалено його без волі народа без його заступництва.

Відповідно до сього рішення Збори постановляють, що український нарід не вишле своїх послів до угорського парламенту.

Всенародні Збори просять, щоби українське військо обсадило комітати, заселені Українцями, і щоби заосмотрило населення, яке живе в важких обставинах поживою.

Всенародні Збори витають всі визволені народи Австро-Угорщини: Чехо-Словаків, Юго-Славян, Румунів, Поляків і Німців.

Збори витають мадярське правительство, яке, стоячи на демократичних основах, признало право самовизначення народів і не уживало ніяких насильств проти політичного організування українського народу і висловлення його правдивої волі.

Збори висловлюють подяку всім державам антанти і їх союзникам, що боронили демократичний дух і вибороли пригнобленим народам свободу та просять, щоби вони помогли здійснити постанову Народних Зборів.

Всенародні Збори вибирають для ведення справ українського народу Центральну Народну Раду зі 100 членів і дають їй повноважність заступати угорських українців усе і всюди, де сього буде потрібно (,) перед усіма народами, і зробити все, що кожного часу в інтересі українського народу вважає за потрібне [12, с. 106].

У цьому зв'язку П. Стерчо безапеляційно вказує, що 21 січня 1919 р. в Хусті 420 представників карпато-українського населення висловилися за розрив з Угорщиною і «однодушно проголосили злуку всього Закарпаття, включно з Пряшівщиною, з Українською Соборною Державою» [1, с. 17]. На нашу думку, цей «оптимізм» авторитетного зарубіжного дослідника слід оцінювати дещо скептично – а саме під кутом дотримання вимог міжнародного права для плебісцитів, здійснених з метою державно-політичного самовизначення.

Подібно до того, як Скрентонський конгрес емігрантів-русинів був не правомочним вирішувати питання про державну приналежність Карпатської Русі, депутати Хустського з'їзду могли висловлюватися лише у відношенні тих територій (переважно східних і центральних), які самі представляли. Натомість західна частина Карпатської Русі – Пряшівщина (Стропків, Бардіїв, Гуменне, Межиляборці та ін.) і уся область західніше від р. Уж, на той час окуповані чехословацькими військами, на Хустському форумі практично не були представлені. Відтак, дотримуючись вимог

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

об'єктивності, мусимо суттєво звузити географію цього «плебісциту», відстоюючи при тому його правомочність з огляду на міжнародно-правову практику того часу.

Практично одночасно з Хустським з'їздом у Пряшеві москвофільський «Карпаторусській Народний совет» 7 січня 1919 р. самочинно проголосив злуку всього Закарпаття з Чехословаччиною, а контраверсійні збори Руської Народної ради, скликані Е. Новицьким (Невицьким), були погромлені спільно чехами і москвофілами; їх організатор був вимушений спішно виїхати до США [3, с. 25].

Але й рішення пряшівських русинів-москвофілів може бути розцінене як легітимне лише для обмеженої території Пряшівської Русі і жодним чином не повинне поширюватися на центральні і східні райони Закарпаття, які приблизно в цей же час надсилали своїх депутатів на з'їзд до Хуста.

В зарубіжній літературі, особливо польській, можна зустріти думку, що проукраїнська політична активність карпато-українських русинів, бойків, лемків була значною мірою стимульована галичанами, а відтак носила екзогенний і штучний характер. Цим закидам слід дати відповідну наукову оцінку.

«Галицьке втручання» реально прослідковується лише у низці подій, пов'язаних із створенням та існуванням т. зв. Гуцульської республіки. Але і в цьому випадку первісна ініціатива виходила від місцевого населення Карпатської України.

Ще на початку 1919 р. з Хуста до Станіславова (тогочасної столиці ЗУНР) була надіслана делегація у складі Николая Кабалука, Івана Баклажука (с. Кваси на Рахівщині), Юри Льокана (с. Ясіня) аби просити про надання допомоги. Генеральний Секретаріат ЗУНР відмовився відкрито вступити у конфлікт з усіма сусідами (Румунією, Угорщиною, ЧСР) та Версальською конференцією. Проте це не означало остаточної відмови від ідеї української соборності. Дії керівництва ЗУНР і проводу УГА у відповідь на вказане звернення дещо нагадували польську спробу (вдалу) захопити належний Литві Віленський край силами ген. Желіховського під претекстом їхньої нібито «непокори» урядові.

6 січня в Окружній команді УГА в Коломиї був сформований відділ під командуванням поручника Дм. Зволинського. План дій полягав у тому, щоб захопити Ясіня, оформити відділ з добровольців-гуцулів та зайняти Мармарош-Сигіт. Одночасно Станіславівська військова група мала рушити на Мукачів. Передбачалося, що, з'єднавшись, обидві групи візьмуть під свій контроль усе Закарпаття.

У цьому випадку не підлягає сумніву, що основна ставка на успіх виступу робилася не на обмежені сили галичан (щонайбільше кілька сот стрільців – І. А.), яким відводилася роль лише детонатора подій, а на місцевий карпато-український елемент.

Населення добре поставилося до місцевих-гуцулів, але з недовірою – до зайд-галичан. Справа дійшла до того, що Ясинська рада звернулася до Коломиї з проською відкликати своїх старшин, які щодня пиячили [13, с. 146]. Є також суперечливі відомості, що місцеве населення не надто прихильно сприймало галичан, які подекуди займалися грабунками [5, с. 74].

Однак, уже найближчої ночі з 16 на 17 січня по п'ятику довелось забути: Сигет був відбитий румунами, загинули 60 чоловік, з них багато галичан. Друга група (зі Станіславова), яка осадила Мукачів, дізнавшись про поразку першої групи, з великими втратами повернулася в Галичину [14, с. 3].

Степан Клочурак, Василь Клемпуш, Дмитро Німчук з дрібним гуцульським відділом перейшли на галицький бік, отримали невелике підкріплення (півкучення під командуванням сотника Р. Рогужинського) в Станіславі і 5 лютого 1919 р. знову здобули Ясіня. Була сформована Гуцульська Народна Рада (ГНР), до складу якої увійшли 42 члени, в тому числі два змадьяризовані німці та 2 євреї. Населення Гуцульської республіки складало близько 20 тис., чоловік, гуцульська міліція обчислювала 400 озброєних добровольців. «Галицькі» сили втручання були значно меншими за цю цифру.

Керівники Гуцульської республіки вважали її складовою частиною ЗУНР, у своїй практичній діяльності її уряд багато в чому повторював досвід роботи ЗУНР на чолі з Петрушевичем [5, с. 71]. Державною мовою була оголошена українська. Хто із службовців не володів українською мовою, а бажав далі працювати, мусив за певний час її вивчити [13, с. 144]. Ця демократична практика теж доволі симптоматична.

На з'їзд до Хуста у січні 1919 р. Гуцульська республіка відрядила делегацію з 8 чоловік; вони були серед найактивніших прихильників ідеї приєднання Закарпаття до України. Тим самим немає жодних підстав трактувати Гуцульську республіку як окремих «самостійницький напрям».

Проіснувала Гуцульська республіка до 11 червня 1919 р. і була розгромлена румунськими військами [3, с. 35].

Окупація Карпатської України румунськими (65% території, включаючи міста Мукачів, Берегово, Севлюш, Хуст) та чехословацькими (35 % території, в т. ч. місто Ужгород) частинами, здійснена під приводом боротьби з угорською комуністичною революцією, і введення військового становища в окупованому Закарпатті поклали кінець демократичному розвитку процесів національного будівництва. Використавши як формальний привід рішення т. зв. Скрентонського конгресу (листопад 1918 р.) та ужгородської Центральної ради (8 травня 1919 р.), Версальська конференція прилучила Карпатську Україну до складу міжвоєнної ЧСР.

Висновки: Гасло права націй на самовизначення, проголошене на Версальській конференції як норма *ius cogens* міжнародного права, застосовувалося вибірково і, на жаль, ця вибіркковість була своїм вістрям спрямована проти українського народу, зокрема його карпато-української гілки. Характеризуючи сучасне йому «післяверсальське» міжнародне право, відомий український правознавець С. Шелухін з гіркою стверджував, що «етика міжнародного права стоїть незмінно нижче етики цивільного права для звичайних громадян як суб'єктів приватно-правних відносин» [15, с. 3].

Підсумовуючи події 1918–1919 рр., відмітимо, що:

Масовий проукраїнський рух (орієнтований на створення національної державності) в Карпатській Україні був явищем ендегенного походження;

Втручання ЗУНР і УГА у процеси, що в цей час відбувалися у регіоні, було мінімальним і носило епізодичний характер. У будь-якому випадку це втручання за своїми масштабами було слабшим від угорського політичного та військового опору, а також від чехословацької та румунської інтервенції;

Населенню Карпатської України як єдиного цілого не була надана змога в ході вільного плебісциту висловити свої дійсні преференції. Відповідальність за це повинна бути покладена як на Версальську конференцію, так і на тогочасні уряди Румунії та ЧСР.

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Тим самим було грубо порушено принцип права націй на самовизначення, декларований Великими Державами (у відомих «14 пунктах» президента Вільсона та міжнародно-правових документах Версальської конференції).

Не викликає найменшого сумніву переважно український етнічний характер автономного утворення Підкарпатська Русь у складі ЧСР.

Список використаних джерел та література:

1. Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – Торонто: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1965. – 288 с.
2. Букович Д. М., Гайдош А. Й., Кравець В. М. Документи розповідають. – Ужгород: Закарпатська обласна друкарня, 1971. – 188 с.
3. Кущинський А. Закарпаття в боротьбі (спогад). – Буенос-Айрес: Видавництво Юліана Середяка, 1981. – 224 с.
4. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Книга перша (1918–1938). – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1979. – 335 с.
5. Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918 – 1945). Редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Лько, І. Поп: історія. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.
6. Ириной Мих. Кондратович. Історія Подкарпатскої Руси для народа. – Ужгород: Видавництво товариства «Просвіта» в Ужгороді, Книгопечатня акційного тов. «Унію», 1924. – 113 с.
7. История Венгрии. В трех томах. Т. III. – М.: Наука, 1972. – 966 с.
8. Україна у міжнародних відносинах ХХ століття. За редакцією проф. Я. Й. Малика. – Львів: Світ, 2004. – 391 с.
9. Магочій П. Р. Русини на Словенску. Історичний перегляд. – Пряшів: Русинська обрана, 1994. – 214 с.
10. Трємбійський В. Чехо-Словаччина і Україна в минулому та у сучасності. Додаток до «Вістей Комбатанта», ч. 1, 1997 року. – б. м., б. р. – 19 с.
11. Федака С. Хустський з'їзд 1919 року // Срібна земля. – 1994. – 22 січня.
12. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.
13. Клочурак С. До волі: (Спомин). – Нью Йорк: Карпатоукраїнське видавництво, 1978. – 189 с.
14. Забачинський С. Випад галицьких військ на Закарпаття // Літопис Червоної Калини. – 1932, № 7–8, – С. 2–4.
15. Шелухин С. Варшавський договір між Поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 року. – Прага: Нова Україна, 1926. – 40 с., карта.

Надійшла до редакції 27.08.2007 р.